

ЕПОХА, ВИКАРБОВАНА В ЛИСТАХ ВИДАТНОГО ВЧЕНОГО**Листування Степана Рудницького / Упорядник, автор вступної статті та коментарів Павло Штойко. — Львів: Вид-во НТШ, 2006. — 435 с.**

Епістолярна література, зазвичай, правдиво віддзеркалює внутрішній світ людини, її вдачу, захоплення й розчарування, задуми і сподівання, ставлення до рідних, а також до поточних подій тощо. На особливу увагу заслуговують листи видатних діячів науки, освіти, культури, з пожовклих сторінок яких у всій складності та суперечностях постає ціла епоха. Тому неабияку цінність має видане П. Штойком 2006 року у Львові «Листування Степана Рудницького» — велика збірка унікальних свідчень подій давноминулих років. Ці листи доносять сучасникам достовірну інформацію з низки важливих питань, котрі хвилювали українську творчу інтелігенцію в першій третині ХХ ст., деякі з них не втратили своєї актуальності й дотепер. Це видання викликає особливий інтерес, оскільки ім'я талановитого студента Львівського університету, пізніше блискучого професора, видатного вченого-географа і академіка, а потім в'язня ГУЛАГу, розстріляного за сфабрикованими звинуваченнями в 1937 р., впродовж тривалого часу замовчувалося на теренах Радянського Союзу.

Підготовка до видання епістолярної спадщини завжди пов'язана з великими труднощами, адже старі листи часто-густо губляться і гинуть у вирі швидкоплинного життя, сподіватися ж на збереження листів

в'язнів ГУЛАГу і зовсім марна справа — кати добре знають, як ховати сліди своїх злочинів. Тому не підлягає сумніву, що упорядникові «Листування Степана Рудницького» довелося докласти велетенських зусиль, щоб у численних архівах віднайти епістолярний матеріал, що стосується його героя. Про невтомну науково-пошукову роботу Павла Штойка свідчить сама лише географія місцезнаходження листів: Львів, Харків, Київ, Тернопіль, Відень, Прага, Берлін, Стокгольм, Соловки та інші міста. Копіткою наполегливої праці вимагає й прочитання та копіювання блідих рядків, часто нерозбірливо писаних поспіхом на клаптиках неякісного паперу та ще й своєрідною, вже архаїчною мовою. З усіма цими труднощами пощастило успішно впоратися упорядникові, який запропонував на розсуд громадськості свою книгу.

Видання складається із вступної статті, великих збірок листів, у яких Степан Рудницький — автор чи отримувач, словника маловживаних та іншомовних слів, анотованого списку адресатів, іменного покажчика і загального реєстру листів.

У вступній статті «Географія в діалозі культур» П. Штойко насамперед представив С. Рудницького як одного з фундаторів української географії, котрий уперше розглянув Україну як окрему «географічну

одиницю» в системі європейських держав. У своїх працях він розв'язав багато важливих теоретичних і практичних проблем у галузі географії, картографії, землезнавства, геоморфології, антропогеографії. Дослідник довів, що С. Рудницький був не лише видатним ученим, а й непересічним педагогом, популяризатором географічних знань серед широких верств суспільства, автором ґрунтовних українськомовних підручників, посібників, хрестоматій та карт, здатних зацікавити всіх, хто захоплювався географією і прагнув дізнатися якнайбільше про Україну, а також про рельєф, геологічні структури, клімат, водний простір земної кулі та окремих її частин.

П. Штойко зробив стислий екскурс в історію розвитку географічної науки в Україні. Він розповів, що в середині XIX ст. науковий рівень географічного знання залишався невисоким, предмет і завдання географії тільки окреслювалися, окремі її галузі перебували в стадії формування, у вищих навчальних закладах фахівців із цієї спеціальності бракувало, тому цей предмет викладали студентам фізики, ботаніки і навіть філологи. Автор простежив за тим, як поступово створювалися в Україні наукові засади географії, відзначив особливі заслуги в цьому процесі Наукового товариства ім. Шевченка у Львові та особисто Степана Рудницького як одного з найактивніших його членів.

Звичайно, впродовж життя коло адресатів С. Рудницького, як і порушених у листах питань, змінювалося, тому П. Штойко подав стисло тематичну характеристику листів. Особливу увагу він звернув на листування С. Рудницького з М. Грушевським, яке відзеркалює теплі й дружні, але непрості взаємини колишніх учня та вчителя, котрі сходилися в поглядах на перспективи розвитку України як демократичної, незалежної держави, але розходилися в тактичних питаннях щодо шляхів досягнення цієї мети.

Листування С. Рудницького з видавничим товариством «Вернигора» в Києві, картографічним видавництвом «Фрайтаг і Берндт» у Відні та іншими установами репрезентовано як таке, що почасти проливає світло на особливості закладання підвалин у розвитку української картографії. Для кращого розуміння стану картографічної справи в СРСР та Україні в перші десятиліття XX ст. П. Штойко описав діяльність Головного управління Генерального штабу в Петрограді та його філій у Ризі, Києві, Одесі, Тифлісі, Ташкенті та в Сибіру, які називалися військово-топографічними відділами і здійснювали топографічне знімання, регулярно надсилаючи матеріали до Головного управління для створення та друкування карт на їхній основі. Філії Сибіру, Туркестану та Кавказу здійснювали ще й астрономічні спостереження і своїми силами за допомогою спеціального устаткування складали карти. Автор розповів про організований у Кам'янці-Подільському при управлінні начальника інженерів фронту картографічний відділ, пізніше переведений до Києва й прилучений до управління Київського військового топографічного знімання. На жаль, цей відділ через брак технічного оснащення та спеціалістів не вийшов своїми працями за межі звичайної літографії. П. Штойко згадав і закордонні картографічні установи, наприклад Географічний інститут Юстуса Пертеса у Готі, який напередодні Першої світової війни почав випускати якісні карти.

У перший період існування Радянської України на державному рівні проведено величезну роботу з ліквідації неписьменності і підвищення загальноосвітнього рівня населення, розроблено заходи, спрямовані на виховання національної самосвідомості, шанобливого ставлення до рідної землі, культури, мови. На порядок денний висунуто проблему створення якісних підручників, зокрема і з географії. Міністерство

освіти України порушило як невідкладне питання потребу видання карт для українськомовних шкіл. Степан Рудницький, перебуваючи в еміграції, намагався бути корисним Батьківщині, тому невтомно працював над складанням різних географічних карт. У 1920 р., наприклад, Г. Гасенко за його активною участю випустив плакат «Україна у своїх етнографічних межах» з невеликою мапою України, а також стислою інформацією про її національну символіку, територію, населення, виробництво тощо.

Загалом, як зазначає автор книги, українська еміграція була досить активною, вона утворила за кордоном інформаційні центри, літературно-культурні осередки, великі бібліотеки, численні товариства та видавництва, які плідно працювали в галузі українознавства і видали друком значну кількість наукових і публіцистичних праць, підручників, навчальних посібників, географічних карт і атласів, конче потрібних Україні. Високою результативністю вирізнялася, зокрема, діяльність Української культурної ради, створеної у Відні ще 1915 р., з якою пізніше плідно співпрацював Степан Рудницький.

До укладеної П. Штойком збірки ввійшло не лише суто ділове листування С. Рудницького, а й родинні листи, перейняті любов'ю до рідних і водночас тугою за Батьківщиною, до якої вченому пощастило повернутися в 1926 р.

Укладач розповів про роботу Степана Рудницького в Радянській Україні як співробітника Геодезичного інституту при Харківському університеті, керівника Комісії краєзнавства Всеукраїнської академії наук, директора харківського Українського науково-дослідного інституту географії та картографії. Листи і документи 1926–1932 рр., виявлені П. Штойком у фонді Народного комісаріату освіти, дають певні відомості про організацію цієї установи, її структуру,

склад співробітників, напрями роботи. Водночас вони відображають перманентний конфлікт між академіком С. Рудницьким та частиною співробітників, засвідчують потужний ідеологічний тиск, якого довелося зазнати директорів інституту. Упорядник подав листи відомого німецького географа академіка Альбрехта Пенка, який марно намагався сприяти покращенню умов життя і праці Степана Рудницького. Цькування, врешті-решт, призвело до арешту академіка та його розстрілу 3 листопада 1937 року. П. Штойко навів у своїй статті деякі відомості про перебування С. Рудницького в спецтаборі «Свірлаг» із газети «Львівські вісті» від 27 лютого 1942 р. і з «Дніпропетровської газети» від 13 грудня 1941 р.

У житті Степана Рудницького ще залишилося багато таємниць, наприклад, щодо його можливої наукової діяльності за ґратами, про що розповідали інші в'язні, або долі нібито розпочатих у Відні на початку 20-х років великих досліджень з географії України, які вчений планував завершити в Україні, тимчасом як в УСРР не вийшла друком жодна його книга або брошура з географії України чи Східної Європи. Хай пощастить дослідникові життя, епістолярної і наукової спадщини Степана Рудницького Павлові Штойку відшукати, можливо в приватних архівах або в особових фондах приятелів та друзів Рудницького, його листування в ув'язненні, а також інші матеріали, котрі проллють світло на невідомі сторінки життя вченого, дадуть відповіді на деякі досі ще нез'ясовані питання.

Вступна стаття Павла Штойка справляє позитивне враження, оскільки логічно побудована і змістовна. У ній органічно вписано діяльність видатного вченого в загальний поступ географічної науки в Україні, об'єктивно реконструйовано роль української еміграції в цьому процесі, відтворено справжню сутність більшовицького режи-

му, порушено ще низку важливих питань, так чи інакше пов'язаних із Рудницьким. Стаття надзвичайно інформативна, але, на наш погляд, не завадило б помістити у книзі стислий життєпис Степана Рудницького, оскільки самої лише хронології його життя і діяльності, а також розпорошених у вступній статті поодиноких біографічних даних явно замало для відтворення у читача цілісного і повного уявлення про цю неординарну особистість.

До книги увійшло 258 листів, з яких 145 написав сам Рудницький. Листи подано мовою оригіналу, а також у перекладі й впорядковано в алфавітному порядку адресатів, у рамках одного кореспондента — в хронологічному порядку. Під текстом кожного листа вміщено відомості щодо його місцезнаходження із зазначенням виду його збереження (рукопис, машинопис) і автентичності (автограф, копія). Тексти листів супроводжуються двома типами приміток: підрядковими (позначені зірочками*) — це здебільшого авторські припущення щодо датування листів, місця їхнього написання тощо — і загальними (позначені відповідною нумерацією), що стосуються коментарів до змісту. Останні мають особливо важливе значення, оскільки надають надзвичайно цінну інформацію щодо згаданих у листах осіб, населених пунктів, установ, організацій, пояснюють певні події тощо, таким чином допомагаючи читачеві краще зрозуміти, про що йдеться в листах. Авторські дати залишено на тому самому місці, де їх проставлено в листах, вказівки на місце і дату їхнього написання виставлено курсивом праворуч над текстами, якщо дата встановлена упорядником, то її надруковано в квадратних дужках.

Словник маловживаних та іншомовних слів включено до додатків цілком вмотивовано, оскільки тексти листів рясніють архаїзмами, значення яких невідоме сучасному читачеві. Разом з тим цей словник мож-

на було б дещо скоротити, бо навряд чи знайдуться читачі, яким незрозумілі такі широковживані зараз слова, як наприклад: валіза, декада, дискретний, екзальтований, жадати, зносини, квота й інші. Словник, безперечно, корисний і потрібний, він допомагає краще зрозуміти українську мову першої третини ХХ ст., тому що в процесі свого розвитку, а також у результаті неодноразових реформувань її лексика, фразеологія та орфографія помітно змінилися, але словник закінчився на сторінці 409, навіщо ж було колонтитул усіх наступних сторінок книги аж до 415 включно завершувати словником маловживаних та іншомовних слів? Це зауваження адресоване насамперед коректорові, через неувважність якого в книгу вкралася помилка.

Анотований список адресатів, з якими листувався С. Рудницький упродовж 1901—1936 рр., подано за абеткою. У ньому зазначено прізвище та ім'я адресата (ім'я і по батькові в тому разі, як сказано на сторінці 40, якщо воно відоме упорядникові). Дивно, що П. Штойку залишається невідомим ім'я по батькові Михайла Грушевського, про якого, до речі, йшлося у вступній статті. Надано також короткі відомості про життя, рід занять тощо кожної особи. Крім того, вказано місце та рік написання листа, якщо він не один — кінцеві дати листування, а далі в дужках — загальну їхню кількість, після позначки «опубл.» проставлено порядковий номер листа в збірці.

Більшість кореспондентів С. Рудницького — визначні діячі української та зарубіжної науки і культури, тому їхні імена відомі загалу, але список репрезентує і такі прізвища, котрі менш популярні, тому цей додаток дуже доречний.

На сторінці 40 вказано, що в книзі подано, зокрема, «алфавітний покажчик імен, у якому прямою цифрою зазначено номер листа, а курсивом — примітку до цього листа». Уважно переглянувши іменний покаж-

чик, ми не знайшли жодних курсивних позначок. Мабуть, це сталося через те, що покажчик складено безпосередньо лише до листування, тому імена, згадані в примітках, до нього не потрапили. На нашу думку, доцільніше було б скласти іменний покажчик у традиційний спосіб, коли навпроти кожного імені зазначено сторінки, на яких воно згадане в книзі. Такий покажчик не змушував би читача вишукувати потрібні йому прізвища в листах, які іноді займають не одну сторінку. Треба було б зробити іменний покажчик таким, як це обіцяв упорядник, що помітно підвищило б його інформативність. Крім того, деякі прізвища відсутні в зазначених у покажчику листах. Наприклад, згадок про Федора Вовка ми не знайшли в листі № 6, до якого відсилає покажчик, і такий випадок не поодинокий.

Реєстр листів надає вичерпну інформацію про те, кому адресовано листа, дату, місце та мову його написання, а також місцезнаходження.

На нашу думку, потрібно було вмістити в додатках ще й список вживаних у книзі абревіатур та скорочень із повними назвами, що вважається обов'язковим довідковим компонентом подібних видань.

Книга добре ілюстрована, у ній вміщено фотографії міста, де народився С. Рудницький, його вчителів і учнів, колег і приятелів та ін. На жаль, крім однієї колективної фотографії, у книзі бракує портретів самого Рудницького.

Усі висловлені зауваження не стосуються принципових питань і мають переважно рекомендаційний характер. Окремі хиби не зменшують значення книги як ґрунтового

й актуального в наш час видання. «Листування Степана Рудницького» не лише розкриває багато граней його характеру, світогляд та переконання і характеризує його як одного з фундаторів вітчизняної географії та суміжних наукових дисциплін, а й документально ілюструє процес формування теоретично-методологічних засад української географії в контексті розвитку європейської наукової географічної думки першої третини ХХ ст. Листування містить достовірну інформацію про найважливіші проблеми і події, які перебували в центрі уваги відомих учених, громадських та культурних діячів першої третини ХХ ст., висвітлює українські й міжнародні науково-географічні зв'язки, дає певне уявлення про діяльність вітчизняних і закордонних географічних установ тощо.

Видання підготовлено якісно, містить ґрунтовну вступну статтю, яка має самостійну наукову цінність. П. Штойко не обмежився у вступній статті коментуванням збірки листування, а простежив процес становлення і розвитку наукових основ географії в Україні, відзначив заслуги С. Рудницького як видатного вітчизняного географа, висвітлив найтрагічніші сторінки української історії, згадав увесь жах тоталітарного режиму. Розповідь укладача книги про події давнини років почасти перегукується з проблемами сьогодення, тому може стати пересторогою проти пасивності, байдужості, апатії українців, сприятиме підвищенню рівня їхньої національної самосвідомості.

Т. ЩЕРБАНЬ,
кандидат історичних наук (Київ)